

КОЖЕВНИКОВА В. О.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри галузевих правових наук
(Київський університет права
Національної академії наук України)

УДК 347.61

ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО КАТЕГОРІЇ «ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ» СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У СТАРОДАВНЬОМУ РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Формування правової категорії «обмеження», яка бере свій початок у Стародавньому Римі, заклало основи правового регулювання обмежень прав суб'єктів сімейних відносин. Досліджується правова природа давньоримських обмежень прав суб'єктів і рецепції, які й донині мають місце в актах сімейного законодавства, обмежуючи здійснення окремих прав.

Ключові слова: обмеження права, здійснення права, правоздатність, дієздатність, обмеження права власності, обмеження майнового стану, особа, суб'єкт сімейних відносин.

Формирование правовой категории «ограничения», которая берет свое начало в Древнем Риме, заложила основы правового регулирования ограничений прав субъектов семейных отношений. Исследуется правовая природа древнеримских ограничений прав субъектов и рецепции, которые и в настоящее время имеют место в актах семейного законодательства, ограничивая осуществления отдельных прав.

Ключевые слова: ограничение права, осуществление права, правоспособность, дееспособность, ограничение права собственности, ограничения имущественного состояния, лицо, субъект семейных отношений.

The formation of the legal category of "restriction", which originated in ancient Rome, laid the foundations for legal regulation of restrictions on the rights of subjects of family relations. The legal nature of the ancient Roman constraints on the rights of subjects and of the reception, which until now take place in family law acts, limits the exercise of individual rights.

Key words: limitation of the right, exercise of the right, legal capacity, legal capacity, restriction of the right of ownership, restriction of property status, person, subject of family relations.

Вступ. Дотримання прав людини загалом і в межах основного осередку суспільства, сім'ї зокрема, є особливо важливим за сучасних умов. Необхідним є вдосконалення сімейного законодавства відповідно до змін у сфері регулювання особистих немайнових і майнових прав в умовах переміщення і змінення культур, народів. Ураховуючи ст. 3 Конституції України, за якою людина, її життя і здоров'я стає найвищою соціальною цінністю, належне забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним обов'язком держави. Це призводить до зіткнення різних прав і необхідності визначення пріоритетів, у тому числі за рахунок обмежень прав одних на користь інших, які беруть свою основу з часів Римського приватного права.

Постановка завдання. Розроблення вказаної проблематики зумовлює необхідність розкриття правової природи обмежень особистих немайнових і майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин; передбачає формулювання загальнотеоретичних підходів, розроблених римськими юристами, до місця обмежень у системі сімейного права України.

Вагомий внесок у розроблення доктрини «правова категорія здійснення прав», «обмеження прав» у тому числі й у стародавньому Римському приватному праві зробили Є.О. Мічурін («Обмеження майнових прав фізичних осіб») [1], М.О. Стефанчук («Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав») [2], П.М. Рабінович досліджував «загальнотеоретичний аспект меж здійснення прав людини» [3], Л.В. Красицька присвятила цьому монографічну працю «Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових та майнових прав батьків і дітей» [4], О.В. Синегубов спробував визначити проблематику й методологію («Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб») [5] тощо.

Результати дослідження. Оскільки в Стародавньому Римі сформувались основні приватноправові інститути, які в майбутньому було взято за основу сучасної юридичної науки загалом, В.С. Нерсисянц зазначає: «Нове виникає лише на підставі старого (усієї сукупності попередніх юридичних знань) як пізнавальна, більш глибока, більш змістовна та більш адекватна форма досягнення й розуміння права» [6, с. 69], саме тому неможливо оминати розроблені стародавніми римськими вченими основоположні доктрини, які посідають вагоме місце в умовах сучасності.

О.В. Синегубов наголошував, що, попри те що важливість людини та її внутрішніх чеснот і їх роль і місце в соціальному житті визнавалися в кожному суспільстві, вперше на правовому полі таке визнання відбулося в Стародавньому Римі, де закладено основи правового регулювання та охорони [5, с. 41] сімейно-правових відносин. Як відомо, тогочасна приватноправова система була позбавлена цілісного підходу до визначення сімейних правовідносин, меж здійснення таких відносин і нормативно визначених обмежень прав суб'єктів. Крім того, очевидним залишається той факт, що правове регулювання переважно спрямовувалось на охорону майнових правовідносин [5, с. 41], тоді як особисті немайнові права громадян Риму (суб'єктів сімейних відносин) нерідко обмежувались.

Відтак однією з характеристик Римського приватного права класичної епохи є те, що ідеї про права і свободи людини не мали універсального характеру, тобто під час визначення права за одними членами суспільства повністю заперечувалась їх наявність для інших людей [7, с. 236], тобто сталим залишався підхід, коли людину сприймали як об'єкт права, тим самим обмежували осіб права на шлюб, батьківство, материнство, права на власність тощо.

Отже, обмеження особистих немайнових і майнових прав суб'єктів мали місце в Стародавньому Римі. Проте за своїм змістом раніше наявні обмеження прав Стародавнього Риму значною мірою відрізняються від тих, які сьогодні існують у чинному цивільному законодавстві України. Незалежно від соціального становища та низки інших факторів, права й законні інтереси суб'єктів правовідносин захищаються державою. Римські юристи зазвичай розуміли право через справедливість, що в подальшому стало основою для розвитку юридичних положень про свободу людини, її природні права [5, с. 45]. Разом із тим, оскільки в давньоримському приватному праві закладено підґрунтя право-обмежувальних конструкцій, певні конструкції є загальнозастосовуваними й сьогодні [8, с. 6]. Тому в силу названих підстав видається за необхідне простежити еволюцію самого поняття обмеження прав з часів Стародавнього Риму до теперішнього часу. Основним завданням дослідження правових категорій обмежень у давньоримську епоху є виявлення наявних обмежень для розуміння їх основ.

Необхідним є дослідження найбільш важливих праць, що викликають інтерес у цьому напрямі.

В.П. Камишанський низку наукових праць присвятив дослідженню проблемі обмеження права власності за часів Стародавнього Риму [9, с. 177]. У праці автор дійшов висновку, що в той період обмеження права власності встановлювались загалом стосовно найбільш цінного майна власника.

А.В. Кожаринова приділила увагу дослідженню питання права обмеженого користування стороннім (чужим) нерухомим майном у Стародавньому Римі. На підставі зробленого

дослідження дійшла висновку, що право обмеженого користування формулювалось за загальним правилом, шляхом перерахування тих дозволених дій, які можна було здійснювати щодо майна іншого. Проте за своїм змістом самі нормативні джерела того періоду не дають чіткого та загального поняття про право обмеженого користування стороннім нерухомим майном. Оскільки період, про який ідеться, відзначився своєрідною видовою характеристикою зазначеного інституту, коли він проявляється через конкретні різновиди, а не через категорію [10, с. 106]. У зазначених вище працях загалом приділялась увага окремим обмеженням майнових прав. Позбавленим визначення є й питання щодо тогочасних підходів до правової категорії обмежень прав суб'єктів правовідносин.

У нормах права того періоду особа згадувалась лише як суб'єкт – носій майнових прав та обов'язків, а її свобода трактується як не вічна, більше того, перераховуються підстави, коли людина стає власністю держави або іншої особи, тобто права людини є різними як за змістом, так і за обсягом прав – привілеїв членів різних станів. У той час людські товариства боролися за незалежність або страждали від порушення людських прав. Про особистість і її захист у сучасному розумінні не могло йти мови, оскільки в тогочасному суспільстві в листах про незалежність термін «свободи» стосувався не окремої людини, а панівного класу, в якому вона перебувала [11, с. 190–191]. Це є свідченням того, що законодавство Стародавнього Риму містило велику кількість обмежень прав суб'єктів як цивільних, так і сімейних правовідносин, які, зокрема, характерні для рабовласницької держави та взагалі є неприпустимими для демократичного ладу. Законодавство визначало окремі особисті немайнові й майнові блага суб'єктів сімейних відносин і їх стан як підставу для обмеження правового статусу фізичної особи; духовний бік особистості знайшов лише поверхове відображення, про що свідчить наявність невеликої кількості норм стосовно людської особистості та захисту прав і свобод [5, с. 41]. Однак разом із тим невелика кількість таких обмежень прав учасників сімейних правовідносин знайшла своє відображення та практичне застосування й у чинному цивільному й сімейному законодавстві України.

Як справедливо зазначає професор Є.О. Мічурін, логічно побудувати дослідження обмежень прав у Стародавньому Римі за спрямованістю, а саме обмеження правового стану [12, с. 220]. На думку автора, обмеження правового стану були найбільш характерні для Стародавнього Риму. Автором здійснено доктринальне дослідження обмежень майнових прав у зобов'язальних, спадкових правовідносинах суб'єктів у Стародавньому Римі. Висновком дослідника є те, що обмеження майнових прав осіб у Стародавньому Римі як рабовласницькій державі мали певну породжену цим специфіку та багато в чому залежали від правового статусу особи, чим обумовлювалась її право й дієздатність. Наявність обмежень майнових прав осіб у Стародавньому Римі могла залежати від походження, майнового чи сімейного (з урахуванням нерівності жінки та чоловіка) стану.

Оскільки предметом такого дослідження є визначення доктринального підходу до правової категорії прав суб'єктів сімейних правовідносин, то окрему увагу необхідно приділити дослідженню обмежень прав осіб у Стародавньому Римі в контексті сімейного права.

Так, давньоримське обмеження *status civitatis* (правового стану) втілено в тому, що малолітні, неповнолітні діти певною мірою обмежені в праві укладати правочини. Від їхнього імені таким правом наділяються їхні батьки (або опікуни чи піклувальники). Проте, як зазначав М.С. Малєїн, кожна особа при максимальному обмеженні її правоздатності завжди залишається учасником правовідносин, урегульованих законом, тобто є суб'єктом права [13, с. 137]. Водночас, як справедливо зазначав професор О.А. Підпригора, за давньоримських часів установлювались обмеження завдяки дозволу, там можна було власнику п'яти рабів відпускати одного з них, власнику десяти рабів – двох рабів, а взагалі не більше ніж три раби [14, с. 288]. Тобто з початку йде дозвіл, а потім обмеження (не більше трьох) загалом, незалежно від кількості рабів цього рабовласника.

Тогочасний підхід до обмежень кардинально відрізняє сучасне цивільне право від Стародавнього римського права, де суттєво обмежувались права осіб.

Обмеження *status familiae* часткове втілено також в актах сімейного законодавства згідно зі ст. 65 Сімейного кодексу України. Дружина та чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, за взаємною згодою. Тобто законодавець

вимагає від подружжя прийняття узгодженого рішення щодо розпорядження майна, яке є об'єктом спільної сумісної власності.

Інші обмеження прав суб'єктів сімейних правовідносин у Стародавньому Римі були вкрай обтяжливими. Так, римські громадяни за настання певних несприятливих умов узагалі були обмежені у низці природних прав людини. На думку Г. Гегеля, тогочасні закони суперечать розуму та праву [15, с. 37]. Тому більшість тогочасних обмежень, які містились у давньоримському законодавстві, не можуть мати практичного застосування у правовій демократичній державі, де права та свободи людини визнані найвищою соціальною цінністю держави. Однак разом із тим обмеження правового стану необхідні, тому й сьогодні вони є в чинному сімейному законодавстві і практично застосовуються.

Висновки. У Стародавньому Римі сформувались основні інститути сімейного права, які в майбутньому були взяті за основу приватноправовими галузями права. Обмеження прав суб'єктів сімейних правовідносин почали втілюватися з часів Стародавнього Риму. Утім можливість застосування тих обмежень, що існували за давньоримських часів, у наш час є дуже умовною. Адже ті обмеження, що існували тоді в сімейному праві, багато в чому залежали від іншого, ніж у наш час, правового статусу особи, чим обумовлювалися її правові дієздатність. Наявність обмежень майнових прав осіб у Стародавньому Римі могла залежати від походження, сімейного стану (з урахуванням нерівності жінки та чоловіка).

Список використаних джерел:

1. Мичурин Е.О. Осуществление и ограничение вещных прав: моногр. Москва: Юрист, 2011. 340 с.
2. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Київ: КНТ, 2008. 184 с.
3. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект). Вісник Академії правових наук України. 1996. № 6. С. 8.
4. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових та майнових прав батьків і дітей: моногр. Київ, 2015. С. 492.
5. Синегубов О.В. Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб: моногр. Харків: Золота миля, 2015. 528 с.
6. Нерсисянц В.С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / для юрид. вузов и ф-тов. Москва: Норма; Инфра-М, 1998. С. 69.
7. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / О. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Кн. 1. С. 236.
8. Михайленко О.О. Речово-правові обмеження права приватної власності за Стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Запоріжжя, 2003.
9. Камышанский В.П. Ограничения права собственности: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03. Санкт-Петербург, 2000. С. 177.
10. Римское частное право: учеб. для вузов. Москва: Закон и право. ЮНИТИ, 1998. С. 106.
11. Цивільне право України: Загальна частина: підруч. / В.Г. Фазикош, С.Б. Булеца, Р.Б. Олійник та ін.; за ред. В.Г. Фазикоша, С.В. Булеци. Київ: Знання, 2010. С. 190–191.
12. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення): моногр. Харків: Юрsvіт, 2007. 220 с.
13. Малеин Н.Г. Гражданский закон и права личности в СССР. Москва: Юридическая литература, 1981. С. 482.
14. Подопригора А.А. Основы римского гражданского права: учеб. пособ. для студ. юрид. вузов и ф-тов. 2-е изд., перераб. Киев: Вентури, 1995. 288 с.
15. Гегель Г.-В.Ф. Философская пропедевтика: в 2 т. Москва: Мысль, 1973. Т. 2: Работы разных лет / сост., общ. ред. А.В. Гулыги. С. 37.

